

KORNAI JÁNOS

TALÁLKOZÁS SZÉCHENYIVEL

Bevezetés

Amikor a Széchenyi Akadémia felkért a mai emlékbeszédre, rendkívül nagy megtiszteltetésnek tekintettem és elvállaltam.* Amikor azután dolgozni kezdtem az előadásomon, megrémültem. Igazából csak munka közben értettem meg, milyen nehéz feladatra vállalkoztam.

A legfőbb nehézséget persze az okozza, hogy nem tudok eleget Széchenyi Istvánról. Kiváló történész tudósok köteteket írtak róla; évek munkáját vagy egész tudományos életműüket annak szentelték, hogy ennek a nagyszerű, különleges egyéniségnek az életét és tevékenységét megismerjék és értelmezzék. Nincs szándékomban velük versenyre kelni. Ahol előadásom jellege megkívánja, felhasználom a gazdag Széchenyi-irodalom egyik-másik megállapítását.

Szekfü Gyula a *Három nemzedékben* hibáztatja honfitársait, hogy nem rendezték be az életüket – idézem – Széchenyi „utasításait követve”. Nem próbálom kiolvasni Széchenyi írásaiból, hogy tulajdonképpen mire is utasított bennünket. Mit üzen nekünk, mai magyaroknak a legnagyobb magyar? *Erre* a kérdésre meg sem próbálok választ találni.

Sokkal szerényebb feladattal próbálkozom: *megfordítom* az imént feltett nagy kérdést. Választok egy témát, mégpedig olyat, amely közel állt Széchenyi szívéhez és értelméhez, és amely ma is igazán időszerű és fontos. Legyen ez a téma *Magyarország gazdasági felemelkedése*. Erről a tárgyról kifejték néhány gondolatot, a magam nevében, a mai magyar és nemzetközi helyzet fényében. És felteszem a kérdést: vajon mit szólna Széchenyi, ha hallaná ezeket a fejtegetéseket.

Művészek, köztük a magyar film kiváló alkotói hívtak meg az előadás megtartására. Képzeljünk el egy modern filmet, félig realista, félig szürrealista modorban. Széchenyi, az 1830-as évek Széchenyije hirtelen itt terem. Magával hozza ténylegesen megélt életéből karakterét és értékrendjét; ez az a főúr, aki már megírta több könyvét. Igen, de ez a Széchenyi a mi szürrealista filmünkben nagyon jól kiigazodik a mai világban. Mielőtt eljött volna meghallgatni, mit mond egy magyar közgazdász 2012-ben a nemzet gazdasági felemelkedéséről, belelapozott néhány friss könyvbe és folyóiratcikkbe. Mindig lelkesedett a technikai haladásért; így hát egy kissé böngészett az interneten, mire érdemes odafigyelni a téma kapcsán; ott keresett ki néhány új statisztikai adatot. Mobiltelefonján – nem, inkább az iPhone-ján – felhívta néhány jól tájékozott ismerőst. Kár, hogy Habsburg Ottó már nem él, vele biztos beszélt volna. És utána leül a hallgatóság közé. Én pedig megkértem valakit, aki közel ül hozzá, hogy figyelje az arcát, a mozdulatait: hogyan reagál a szavaimra. Helyeslően bólint? Vagy tagadóan rázza a fejét?

Amit itt most elmondani készülök, azt abban a reményben állítottam össze, hogy filmünk Széchenyije jóváhagyná. Bizonyítani persze nem tudom, de reményem alátámasztására Széchenyi István szavait fogom idézni. Néhány rövidebb idézetet beleszövök a szóbeli előadásba. Más idézeteket az előadás megkezdése előtt levetítettünk; ezeket hozzacsatoltam az előadás leírt szövegéhez, amely holnap már kinyomtatva és az interneten is az olvasó rendelkezésére áll.

* A Széchenyi Irodalmi és Művészeti Akadémia Széchenyi István emlékére rendezett ünnepi estjén, 2012. április 12-én felolvasott előadás szövege.

Széchenyi minden idegszálával saját kora jelenében élt, miközben persze visszanézett a múltra és előretekintett a jövőbe. Mai előadásom még a közelébe sem megy az ilyesféle, egyébként nagyon izgalmas kérdésnek: vajon több mint másfél évszázaddal ezelőtt Széchenyinek igaza volt-e, vagy rosszul látta a haza állapotát és a politikusok feladatait? Vajon őt igazolta-e az idő vagy politikai ellenfeleit? Távol tartom magam attól, hogy állást foglaljak a reformot és a forradalmat, 1848-at, 1849-et és 1867-et, Széchenyit, Kossuthot és Deákot egymással szembesítő vagy egymással egyeztetni próbáló, immár száznyolcvan éve folyó nagy vitákkal kapcsolatban. Noha ezekben a nemzet sorsát mélyen érintő dilemmákban minden korszakban a maguk felfogása szerint foglaltak állást a politikusok, a magam részéről a történettudomány művelőit tekintem illetékesnek az események hű leírására és értelmezésére. A történésznek az a feladata, hogy szigorúan a saját koruk, a saját környezetük kontextusában vizsgálja a történelmet formáló egyének életét és egymáshoz való viszonyukat. Ami engem illet, nem a történész szemléletével közeledem Széchenyihez; előadásomban kizárólag saját korunkkal foglalkozom. Széchenyitől, ahogy ő a képzeletben él, a mai 2012-es problémákkal kapcsolatos álláspontomhoz kérek jóváhagyást.

A tartós növekedés fő tényezői

„Magyarország mindenben nagy parlag” – írta Széchenyi. Éppen mert szerette a hazát, volt bátorsága szembenézni a magyar valósággal. Más országokhoz mérte hozzá és keserűséggel töltötte el az elmaradottságunk.

Magyarország elmaradottsága

Haza sérveivel és szennyeivel dicsekedni csak alacsony vagy gyáva lelkek sajátja, azoknak el nem ismerése s tán még felhőkig emelése – mint sokszor tapasztaljuk – ellenben vakság s tudatlanság jele. Nem tudom, melyik veszedelmesb s ártalmasb; csak az érti hazafi kötelességit józanul, ki a hiányt, a csorbát látja, de azon egyszersmind tehetsége szerint segíteni törekszik is.

Hitel, 230. oldal (1830)

Angliában kevesebb nap és több ész, mintha az emberek a gondviseléssel valami különös szerződést kötöttek volna: fény helyett tudást kapni. *Napló*, 265. oldal (1822. május 6)

Csehországot nagyon megváltozva találtam, mégpedig a javára. Mindenütt előrehaladást érzek, csak Magyarország nem mozdul a helyéről! *Napló*, 598. oldal (1829. július 18)

Azelőtt a törökök ellen voltam; – most mellettük vagyok, – mert civilizálódni akarnak, – csak azt nem tudják, hogyan? – ... A magyar sokkal ostobább, – felfuvalkodottságában minden más nemzetnél előbbre járónak képzelet magát. Szívesebben volnék török, – hogy felemelném most ezt az országot.

Napló, 664. oldal (1830. szeptember 5)

Azóta több mint másfél évszázad telt el, óriási fejlődés ment végbe országunkban, de ma is elmarad a Nyugat mögött. A nemzetközi statisztika rendszeresen kimutatja, hogyan alakul országonként az egy főre eső GDP. A magyar mutató mindössze egyetlen évben érte el az osztrák adat 51 százalékát; a többi évben az osztráknak fele sem volt. Ha Széchenyi gyakori nyugati utazásairól hazatérne, bizonyára gyönyörködne Budapest éjszakai látképében, a sok szép más látvány mellett az ő pazarul kivilágított Lánchídjában. Ám ha nappal szétnézne a város peremén, vagy ha a kelet-magyarországi falvakban járna, megint csak szomorú szóval írta naplójában „a csúnyácska hazáról”.

Mi kellene a nemzet felemelkedéséhez? Vagy a mai közgazdászok szürkébb szótárát használva: a tartós növekedéshez? Nem ahhoz szólok hozzá, milyen jogszabályt hozzon holnap a kormányzat, vagy miképpen kell készülni az IMF-fel folytatandó tárgyalásokra. Nem a rövid

távú, napi kérdésekkel foglalkozom, hanem a hosszú távú gazdasági fejlődéssel. Első megközelítésben három fő tényezőt emelek ki, összhangban a közgazdaságtan korszerű növekedési elméleteivel.

Az első fő tényező a beruházási folyamat felgyorsítása. Ezzel együtt tárgyalom a megtakarítás problémáját. Kár, hogy a nyilvános diskurzus e két jelenségcsoportot rendszerint egymástól elszakítva vizsgálja.

Pillantsunk egy percre Kínára. Nem azért, mintha követendő mintának akarnám magunk elé állítani. Élesen elhatárolom magamat azoktól, akik a „kínai utat” ajánlgatják a posztoszocialista országoknak. Ám amikor a „beruházás-megtakarítás” problémakörrel gondolkodunk, Kína végletes példája jól szolgálja az érvelés szemléltetését.

Kínában immár igen hosszú ideje a GDP 38-53 százalékát nem fogyasztják el, hanem megtakarítják. Az óriási megtakarítás egy része önkéntes, másik részét a béremelkedés erőszakos visszaszorításával préseli ki a represszív államhatalom. A megtakarítás túlnyomó részét beruházásra fordítják. Ez a hatalmas beruházási tevékenység a viharosan gyors növekedés egyik legfontosabb magyarázata.

Egy kis elkanyarodással még hozzátesszem: Kínában a hazai megtakarítás nagyobb, mint amennyi a hazai beruházás. Ők tehát erőforrást visznek ki külföldre, miközben számos más országban, köztük Magyarországon, a hazai megtakarítás kisebb, mint a hazai beruházás, ezért az ország rá van szorulva külső erőforrások igénybevételére. Kína nem függ attól, hogy a külföldi beruházó hajlandó-e ott befektetni. Akinek fáj az, hogy az ország önrendelkezése korlátozott, az *itt*, ezen a ponton kezdje a gondolatmenetét. Mi a helyzet a megtakarításokkal? Ha egy országban nem elég a megtakarítás a beruházások megvalósításához, akkor már csak ennek következtében is *elkerülhetetlenül* rá van szorulva a külföldre, a tőkeimportra.

Noha előadásom fő témája a növekedés, melléktémaként – és ebben is hű akarok lenni Széchenyi gondolatvilágához – újra és újra elkanyarodom majd az ország gazdasági önrendelkezésének, függetlenségének a kérdéséhez. De most visszatérek a fő témához.

A kormányzat azt ígérte: új lendületet ad a beruházásoknak. Ez nem valósult meg. Előadásom műfajába nem fér bele az, hogy táblázatokkal és grafikonokkal terheljem a hallgatóságot, de kijelenthetem, hogy valamennyi tényszerű megállapítás, amelyet a számokat mellőzve csupán közérthető szavakkal fogalmazok meg, az adatok tanulmányozásán alapul. A számsorok azt mutatják, hogy – szórványos kivételektől eltekintve – a beruházási kedv lanyha.

Széchenyinek különleges szívügye volt az a szektor, amelyet napjainkban infrastruktúrának neveznek. A szíve vérezne annak láttán, hogy vesztewel a metróberuházás, újra lassult a korábban felgyorsult autópálya-építés, lerobbant állapotban vannak az autóbuszok, a villamosok és a vasút berendezései.

Sokféle körülmény együttesen magyarázza a beruházási kedv lanyhaságát; most csak az egyik legfontosabb okot említem, nevezetesen a bankszektor bénultságát. Filmünk forgatókönyve szerint itt ül a hallgatóságban a *Hitel* szerzője, a hazai közgazdaság-tudomány nagy úttörője. Ő aztán igazán tudta, hogy a gazdaság csak akkor virágozhat fel, ha egészséges és rendezett a kapcsolat a hitelező és a hitel igénylője között. Síkraszallt azért, hogy végre Magyarországon is normálisan működjék a jelzálog intézménye. Ez legyen a biztosítéka annak, hogy a bank nyugodtan kölcsönözhet annak a földbirtokosnak, aki igazi vállalkozóként akarná jövedelmezővé tenni a birtokát.

A hitel jelentősége

Minden, ami a pénz keringését hátráltatja, mind egyesekre, mind a közönségre nézve felettel káros; hát még az, mi a pénzt a circulatióból ki is rekeszti? S vajon mi hátráltathatja s rekesztheti azt ki hathatósabban, mint a bizodalmatlanság, a veszély – ti. a hitel híja?

Stadium, 50. oldal (1833)

Hol tartunk ma? A jelzálog intézményének tekintélye szétrombolódott. A bankokat, akik maguk is súlyosan hibásak voltak a helyzet rosszra fordulásában, nemcsak az ingatlan-hitelezés válsága sújtja, hanem példátlan adóterheket raktak a vállukra. Különböző közleményekben (igaz, eléggé halkán) tiltakoztak, eredménytelenül. Ami ennél sokkal fontosabb, az nem a szó, hanem a tett: a bankok megrettenése abban fejeződik ki, hogy stagnál vagy éppenséggel szűkül a hitelezési tevékenység.

Még nem szóltam a megtakarításokról, amelyek – amint azt az imént hangsúlyoztam – a legszorosabban összefüggnek a beruházásokkal. Magyarországon a nemzeti megtakarítási hányad (gross national saving) 1980-ban 28 százalék volt, míg 2011-ben már csak 20 százalék. Mindenki, aki jövedelem és vagyon felett rendelkezik, a háztartás, a vállalat, a nonprofit szervezet, a helyi önkormányzat, össze van zavarodva. Éveken át úgy érezték: tulajdonképpen nyaklók nélkül költezhetnek. A pénz nem akadály: mindenki annyi hitelt kaphat, amennyit csak akar. A nettó megtakarítás, definíció szerint, az el nem költött jövedelem mínusz a felvett hitel összege. Ahogy duzzadt az eladósodási áradat, úgy csappant meg a nettó megtakarítás, vagyis az a hazai erőforrás-volumen, amelyet beruházásra lehetne fordítani. Most csak a háztartási szektort emelem ki. Magyarországon a háztartások mindössze 25 százaléka rendelkezik megtakarítással. Az európai átlag a magyarnak majdnem háromszorosa.

Jött a válság, a buborék kipukkadt. Közgazdaságilag nyilvánvaló volt, hogy ennek be kell következnie, csak az volt kérdéses, hogy mikor szakad át a gát. Széchenyi már a *Lovakrul* című remek könyvecskéjében figyelmeztetett: kemény kézzel meg kell követelni, hogy az adós fizessen. Azzal hízelgek magamnak, ha a kortársunk lenne, talán át is venné azt a kifejezést, amelyet ennek a jelenségkörnek a leírására szoktam javasolni: a költségvetési korlát veszedelmesen felpuhult.

Aminek most szemtanúi vagyunk, az a tartozásukat fizetni nem tudó adósok tömeges kimentése. Lelkiismeretes közgazdász ambivalens érzésekkel figyeli az eseményeket. Bizonyára sok szegénysorban élő család van, amely nem igazodott ki a pénzügyekben, és meggondolatlanul hitelt vett fel sanyarú lakáskörülményeinek javítására. Méltányosnak tekinteném, ha az adófizetők pénzéből megmentenék a kilakoltatástól ezeket a vergődő embereket. Azt azonban visszásnak tartom, hogy a tisztességesen takarékoskodó adófizetők zsebéből fizetik annak a végtörlesztésnek a jelentős részét, amelynek kedvezményezettje sok esetben azért került bajba, mert üzleti célból – de meggondolatlanul! – fogott lakásberuházásba. Ha jól keresett volna az üzleten, lelke rajta – a nyereség jogosult a piacgazdaságban. Ám a piacgazdaságban nemcsak nyerni lehet, hanem veszíteni is! Miért kellett őket is kiségiteni? Vagy egy másik példa. Még csak szemrehányást sem kap az a városi vagy megyei vezető, aki – megtakarítás helyett – adósságválságba sodorta a rábízott közösséget, feltéve persze, hogy a mai kormányhoz áll közel, nem pedig az előzőhöz.

Bevételek és kiadások, a költségvetési korlát

Attól tartok, hogy Magyarország pénzügyi oldalról fog összeomlani. Még a legrosszabbul berendezett gazdaság vagy háztartás is a végtelenségig és fennakadás nélkül mehet a maga útján, ha a kiadások összege kisebb, mint a bevételek összege – és megfordítva.

Napló, 496. oldal (1826. november 26)

Mi lesz a hosszú távú végeredmény? Talán azoknak az embereknek egy része, akik most nehézségekkel küszködnek, egy életre megtanulta, hogy nem szabad könnyelműen költeni. Ők a kemény költségvetési korlát érzetét élik át, és ez a nettó megtakarítás növelésére készítenek majd. Mások viszont azt a tanulságot vonják le, hogy végül is nincs túl nagy kockázat a költekezésben, különösen, ha olyan csoport tagjai, akiket a kormányzat meg akar kímélni a pénzügyi bajoktól. Az ő tudatukban ismét feléled a költségvetési korlát puhasága. Ez az újra-eladósodás, azaz a nettó megtakarítás csökkentése irányában hat. Ha az utóbbi kerekedik felül, akkor a folyamat kedvezőtlenül hat majd a hosszú távú növekedés kilátásaira.

A második fő tényező a technikai haladás gyorsítása. Már említettem, hogy Széchenyit mennyire érdekelték a technikai vívmányok: a korszerű hídszerkezetek, a vízszabályozás, a gőzhajó és a vasút, a gyárak modern gépei. Jellemző apróság: az elsők között volt, aki vízőblítéses vécét hozatott Angliából, és felszereltette cenki kastélyában.

A mai közgazdaság-tudomány nyelvén igazi *innovátor* volt. Nem szabad összetéveszteni az inventorral, a feltalálóval. Az innovátor a gazdasági életnek az a szereplője, aki a találmányt, a felfedezést a gyakorlati felhasználás körébe bevezeti és elterjeszti. Nem saját anyagi érdekében tette (a mai szakmai szótár szerint nem schumpeteri jellegű innovátor volt). Viszont egyáltalán nem vette rossz néven, hogy üzletemberek hasznot húznak az innovációból. Amikor látta, hogy a Lánchíd építése nem tud megvalósulni közpénzből, jó lelkiismerettel „privatizálta” ezt a közhasznú szolgáltatást. Egy magánbank (urambocsá!, nem egy magyar, hanem egy osztrák bankház) kezébe került, koncesszióval, a finanszírozás. Ráadásul nem ingyen bocsátották a használók rendelkezésére, hanem fizetni kellett érte, mégpedig mindenkinek, úrnak és a pórnépnek egyaránt. Széchenyi elengedhetetlennek tartotta, hogy a monumentális alkotás költségei megtérüljenek a bevételekből. Jó lenne ezt ma is minél több beruházástól megkövetelni!

Ha Széchenyi élne, lelkesedne a komputerért és az internetért, a modern telekommunikáció végtelen lehetőségeiért. És dühöngene azért, mert különadót vetettek ki a telekommunikációs ágazatra. Azon törné a fejét, mit lehetne tenni az innovátori készség, a vállalkozói szellem kibontakozásáért. Ráférne az országra! A nemzetközi összehasonlítások vészjelzéseket adnak. Magyarországon az innovatív folyamatok szinte kizárólag a legnagyobb vállalatokban, elsősorban a sokat szidott multikban mennek végbe; a foglalkoztatás zömét biztosító kis- és középvállalati sávban alig folyik innováció. Országunkban a munka átlagos termelékenysége a nyugat-európainak egyharmada vagy annál is kevesebb.

Ha a politikai beszédek olvassuk, mindenről szó van bennük, kivéve az innovációról és a technikai haladásról. Ezek a szavak sohasem hangzanak el. Holott az innovációs folyamat felgyorsítása a nemzet gazdasági emelkedésének egyik fő eszköze.

A harmadik fő tényező az „emberi tőke”, a human capital fejlesztése. Csak az áttekintés egyszerűsítésére használtam számozást, nincs szó rangsorról. Az elsőként említett fizikai tőke és a harmadikként említett tudás-tőke egyenrangú, egyik sem használható a másik nélkül. Utóbbi fontossága egyre nő.

Az ész dicsérete

Azt tartják, a pénz teszi az angolt. Nos, vedd el a pénzt az angoltól – hagyd meg az esztét. Add oda a pénzt a magyarnak – de hagyd meg olyan butának – és minden marad a régiben. Bizony a pénz mintegy a *látható instrumentuma* a fejlődésnek.... mélyebben és láthatatlanul az ész működik...

Napló, 723. oldal (1832. október 23)

Köz *intelligentia*, egyedüli valóságos erő; ennél előbb-utóbb nagyobb hatalom nincs; s azt a lehető legnagyobb magasságra fejteni, legszentebb hazafiúi kötelességünk; mert annál nagyobb jót nem tehetünk hazánknak.

Világ, 282–283. oldal (1831)

Mivel a mai Magyarország már az iparilag fejlett gazdaságok közé tartozik, kizárólag úgy tud jó helyezést elérni a nemzetközi versenyben, ha termékeiben és szolgáltatásaiban mind nagyobb arányban testesül meg a tudás. Nem az adókulcsok manipulálásával kell versenyezni Ázsiával – ez reménytelen. Több tudás kell! Széchenyi, aki oly nagy nyomatókkal írt „értelmességi súlyunk” jelentőségéről, aki a „kiművelt emberfőkben”, a közműveltség kiterjesztésében látta a felemelkedés előrehajtó erejét, bizonyára egyetértene ezzel a nézőponttal. Csatlakozna azokhoz, akik tiltakoznak a felsőoktatás durva kézzel végrehajtott hirtelen szűkítése ellen.

Széchenyi nagy tudásszomjjal fordult az angol közgazdaságtan felé, amelynek gondolatai erősen hatottak rá. Mit szólna vajon ahhoz, hogy most éppen ezt a tudományágat sújtják legkíméletlenebbül a felsőoktatásban végrehajtott megszorítások?

A modern tudomány, az ún. „endogén növekedésmélet” meggyőzően bizonyítja, hogy szoros oksági kapcsolat van egyfelől a felsőoktatás szélessége és minősége, másfelől a hosszú távú növekedés üteme között. Ami most reform címen végbemegy, ezen a ponton ássa alá a felemelkedés kilátásait. Szót kell emelnünk a felsőoktatás védelmében.

Gazdasági érdek, bizalom, jogbiztonság

A növekedés három tényezőjéről szólván már érintettem a *human capital* helyzetét, elsősorban a tudás szempontjából. A növekedésmélet matematikai modelljei szimbólumokkal jelölik a fő tényezőket, L-lel a munkát, K-val a tőkét, I-vel a beruházást és így tovább. De ne feledjük: e szimbólumok mögött *emberek* vannak. Amikor a tartós növekedés feltételeiről medítálunk, akkor számításba kell vennünk az emberek érdekeit, motivációit, reményeit és várakozásait. Széchenyi, ez a lángelme, sok mindenre ráértett, amit későbbi kutatók tudományos módszerekkel tártak fel.

Kivételesen nagyvonalú és önzetlen ember volt, aki élt-halt nemzetéért, így hát lélektanilag érthető, hogy pénzbeli haszon nélkül áldozta fel energiáit nagy ügyekért. Ám szembenézett azzal a hétköznapi ténnyel, hogy a legtöbb embert cselekményeiben számottevő mértékben a *gazdasági érdek* mozgatja.

A haszon mozgatja a gazdaságot

Amely gazdaságbeli tárgy hasznot hajt, annak előbb-utóbb sikere leszen; amely pedig hasznot nem hajt, annak előbb-utóbb bizonyosan vége szakad. Nincs is senki, akinek tehetségében s hatalmában lenne oly tárgyat hátráltatni, mely kinek-kinek hasznot hajt; s viszont olyat előmozdítani, mely kinek-kinek kárt hoz... Lovakrul, 18. oldal (1828)

... én sem tapsolok annak, hogy az emberi cselekedeteknek leghathatósabb indító oka a nyereség; de a dolog úgy lévén, ki tehet arrul! És nincs-e nekem igazam, hogy minekutána az emberek természetét meg nem változtathatom; a legerősebb rugó által akarom a közjót előmozdítani. A nyereség keresés az emberben már jókor felébred s szintén az életnek legutolsó szempillantájáig megmarad... Lovakrul, 19. oldal (1828)

Nem gúnyolódott ezen, nem nevezte a vállalkozót spekulánsnak, sem karvalytőkésnek. Mélyen magába szívta Adam Smith és Ricardo tanait, és nyomukban ő is leszögezte: az önérdék által vezérelt egyének együttese – kivételes esetektől eltekintve, amelyekre persze figyelni kell – jól szolgálja a közérdeket. Elemi tétel, amelyet a mai diák az első mikroökonómia órán megtanul. Mégis napjainkban Széchenyi szellemi támogatására is szükség van ahhoz, hogy a liberális eszméknek ezt az axiómáját hirdessük. A növekedés láthatatlan, de fundamentális jelentőségű tényezője az egyéni motiváció erősítése. Az embereknek saját tapasztalatukból kell meggyőződnie arról, hogy érdemes vállalkozni, érdemes beruházni, újítani, tanulni.

Nem fitymálni kell az önérdéket, hanem jól megérteni. Széchenyi birtoka feljavításához bankkölcsönt akart felvenni, de a bankház megtagadta. Széchenyi nem a bankárokat szidalmazó demagóg módjára viselkedett, hanem tudósként. Alaposan, igazán mélyen átgondolta: vajon mi lehet a visszautasítás oka. A válasz keresése közben tudatosodott benne, hogy a bank kockázatot vállal, amikor kölcsönt ad. Hány gazdag főnemes hányt fittyet fizetési kötelezettségeire? Itt egy mondat erejéig visszatérek a jelzálog problémájára, amelyet korábban már érintettem. A jelzálog bizalomerosztó eszköz, amely szükség esetén kikényszerítheti a kölcsön visszafizetését. Mellesleg Széchenyi később ugyanettől a bankháztól személyes hitelt kapott, mert benne személy szerint mégiscsak megbíztak. És itt eljutottunk a mai magyar állapotok megértésének egyik

kulcsproblémájához: a *bizalom* megrendüléséhez. Nem esünk nagy túlzásba, ha azt mondjuk: senki sem bíz a másikban. A vállalat nem bíz a másik vállalatban, mert az sok esetben nem fizet a leszállított áruért vagy szolgáltatásért. A közüzem tehetetlen a közüzemi díj fizetését elmulasztó fogyasztóval szemben. Az elbocsátott dolgozó nem kapja meg tisztességesen megszolgált végkielégítését. Szerződéseket írnak alá, és még meg sem száradt a tinta, már megszegik.

A Collegium Budapestben, ahol korábban dolgoztam, egy nemzetközi tudósgárda átfogó kutatást folytatott a tisztesség és a bizalom keletkezésének és gyengülésének okairól. Feltettük a kérdést svéd kollégáknak: miért erősebb ott a közbizalom, mint sok más országban? Adatokkal igazolta, hogy perdöntő szerepe van a hatalmon lévők, a kormányzati apparátus viselkedésének. Náluk az állam szavában, a kormányzat ígéreteiben meg lehet bízni, és ezt a mintát kell követniük az üzleti élet szereplőinek, valamennyi állampolgárnak.

Magyarországon gyengül a közbizalom, és szinte naponként történik valami, ami tovább gyengíti. Ezt az ártalmas folyamatot nehezebb megállítani és az ellenkező irányban elindulni, mint változtatni a beruházások és a megtakarítások arányain vagy a felsőoktatási keretszámokon. Pedig nagyon nagy szükség lenne erre, mert – több áttételen keresztül – a bizalom foka igen erős hatást gyakorol a gazdaság növekedésére.

Bizalom és tisztesség

Minden baj, mely az országgyűlésen máris jelentkezik, s ami még nagyobb s a végén még veszedelmesebb lehet: a kölcsönös bizalom hiányából ered, és a félreértésekből, melyek csak akkor szűnhetnek meg, ha az ember kölcsönösen nyugodtan meghallgatja egymást, minden szenvedélyt elhallgattat, és némely alapelveket leszögez, és azoktól el nem tér.

Napló, 423. oldal (1825. november 12)

S mindezekre [a csalásokra] idő jártával természetesen rájött a sógor, s többé nemcsak nem hisz, de ki is került már. S néhány csalárd ember az egész ország becsületét veszedelembe hozta. Mennyi idő kell most majd ezen csorba kidörzsölésére! *A becsületes cselekvő mód haszna legtávolabb időkre hat*, egyes személyekre is jól sül el, s hát még nemzetekre, melyek élete oly hosszú. De ha maga a becsület nem átkozna is a furcsaságot, a fortélykodást, a csalást, az ész se hagyja helyben...

Hitel, 139. oldal (1830)

...sokszor az nyer bizodalmat, ki nem érdemli, s így nem ritkán a bitorlott reputatio emeli legbüszkébben nagy, de üres fejét.

Világ, 1831, 268. oldal (1831)

A változások sebessége

Országunk elmaradásának megszüntetéséhez, a nemzet felemelkedéséhez nem elég, ha az előadásban eddig ismertetett folyamatok végbemennek, azaz nő a tőkefelhalmozás, gyorsabbá válik a technikai haladás és terjed a tudás. Van a növekedés gyorsításának egy további fontos feltétele: mélyreható változások szükségesek *a társadalmi berendezkedésben, az intézményrendszerben*. Ez igaz volt Széchenyi korában, és igaz ma is. Ma a közgazdászok „strukturális reformoknak” hívják az ilyesfajta átalakulásokat. 180 évvel ezelőtt nem tették a reform szó elé a „strukturális” jelzőt, de a viták szellemi vezéralakjai számára világos volt, hogy nem az apró részletintézkedések körül folynak a nagy politikai csatározások, hanem az emberek millióinak életét lényegesen megváltoztató, nagy horderejű átalakulásokról szólnak. Ezek a nagy reformok megváltoztatják a tulajdonviszonyokat; a jogok és kötelezettségek elosztását osztályok, rétegek, csoportok között, módosítják az alá-fölé rendeltségi kapcsolatokat, a közterhek viselésének eloszlását, a termékek és javak allokációját koordináló mechanizmusokat.

Tartózkodom attól, hogy felületes analógiákat keressek. Nyilvánvalóan teljesen más arról vitatkozni, mikor és hogyan kell felszabadítani a jobbágyságot – és más azt tisztázni, hogyan kell átalakítani a nehezen finanszírozható jóléti államot. Ennek ellenére vannak problémák, amelyek egyaránt felvetődtek az akkori és a mostani vitákban. Nem az, hogy *mit* kell elérni a reform eredményeképpen, hanem az, hogy *miképpen* kell azt megvalósítani. Politikai és intellektuális küzdelmek folytak akkor is és most is a reform filozófiájáról, a reformfeladat végrehajtásának módozatáról – és ebben sok a közös téma a 180 év előtti és a jelenlegi vitákban.

Az egyik ilyen régen is, ma is sokat vitatott téma az *átalakulás sebessége*. Magyarországon, a most élő nemzedékek számára először a szovjet birodalom összeomlása után, az 1989–1990-es rendszerváltás kezdetén merült fel a dilemma: gyorsan menjen-e végbe az átlépés a szocialista rendszerből a kapitalista rendszerbe vagy fokozatosan, sokéves folyamat keretében. Két iskola vitázott: a *gradualisták* és azok, akik a *sokkterápiát* ajánlották. Magam is részt vettem e vitákban. Gyors és radikális akciót ajánlottam az infláció megfékezésére és a súlyos költségvetési deficit kiküszöbölésére. Ezt neveztem „stabilizációs műtétnak”. Ám a társadalmi átalakulások szférájában, mindenekelőtt az állami tulajdonú vállalatok privatizálásában a fokozatosság, a gradualizmus híve voltam. Azóta újra és újra felmerül ez a dilemma. Csak a magam nevében beszélek, noha szerencsére nem állok egyedül nézeteimmel – most is azt ajánlom, hogy, ha csak lehet, hajtsuk végre fokozatosan a nagy strukturális átalakulásokat!

Két fő érv szól emellett. Az egyik: tudásunk bizonytalansága. Senkinek sincs jogcíme túl nagy magabiztosságra. Időt kell adni a vitákhoz; arra, hogy az egyik vitázó fél felfedje a másik fél javaslatainak gyengéit. Ha csak lehet, nem kell mindjárt univerzálisan bevezetni a változtatást. Legyen mód kísérletezésre; az egyik helyen ezt teszik, a másik helyen amaszt – és akkor össze lehet hasonlítani a tapasztalatokat. Ne érezze senki, hogy elvész a presztízse, ha vissza kell vonulni és újra kell kezdeni az átalakítást.

A fokozatosság melletti másik érv: a strukturális reformok mélyen felforgatják az emberek életét. Időt kell adni az alkalmazkodásra! Csak egyetlen példát hozok fel. Indokoltnak tartom, hogy az egyetemi hallgatók egy része megfizesse a tanulás teljes költségét. Ez a helyzet például az Egyesült Államokban. Igen, de az amerikai család egy életen át készült arra, hogy majdan fedezze a felnövő gyerek egyetemi tanulásának költségeit. Hasonlítsuk össze ezt a mostani strukturális reformmal. Tavasszal közlik a társadalommal: már idén ősztől kezdve a diákok ezreitől, tízezreitől vonják meg az állami támogatást.

Képzeletemben Széchenyi itt ül a közönség soraiban – mit gondolhat a reformfolyamatnak erről a tempójáról? Mit szólna ahhoz, ha megtudná, hogy a magyar Országgyűlés egyetlen év alatt kétszáznál több törvényt fogadott el, közöttük számos ún. sarkalatos törvényt, amely húsba-vérbe vágó nagy reformokat ír elő, és valósággal köbe van vésve, mert módosítása szinte lehetetlen.

A törvények változtathatatlansága ellen

A legnagyobb hiba hozni *egy* törvényt s visszavonhatatlanul szentesíteni – mielőtt az egész kompendiumot praktikusán jónak nem találják. Ezt a törvényt egy esztendőre hozzuk, próbaképpen – mindig alkalmat ad a törvényhozó testületnek méltósággal kicsusszanhatni. – A mostani szokás szerint – következetlenségeknek teszi ki magát az ember!

Napló, 724. oldal (1832. október 15)

Az egyre inkább felgyorsított üzemmódban működő törvénygyár az év utolsó hat hetében nyolc sarkalatos törvényt fogadott el; nem is egyszer éjszakába nyúló, sőt hajnalig tartó üléseken. Széchenyi a maga idejében az óvatos, megfontolt reformszárny vezetője volt. Ha akkori mentalitását, akkori megközelítésmódját áthozná ide, biztosan a fokozatosság, a meggondoltság hívei mellé állna. Tiltakozna az ellen, hogy kapkodva, az ellenvélemények meghallgatása nélkül, futószalagon gyártsák a törvényeket – és még azt is elvárják az állampolgárok érintett

csoportjaitól, hogy azonnal, kellő felkészülés nélkül az új törvény szerint rendezzék be az életüket.

Az átalakulás sebességéről

Minden nemzetnek bizonyos krízisen át kell esni, mely annál erőszakosb, annál tartósab, minél kevésbet alapulának köz erőművének addigi rugóji a természet örök szent törvényein, s minél tovább hevert az tisztítlan. Ez axióma – ha a világ évrája nem hazugság.

Ennek törvénye szerint mi magyarok is kénytelenek vagyunk átesni egy krízisen – ez bizonyos. A kérdés csak az: Ezen krízis mindent feldöntsön-e, s honunkat a belvihar egy még gyászosb sivataggá tegye-e, mint amilyen vala IV. Béla s IV. László idejében a tatárok átka alatt; vagy pedig oly szelíden járja-e át hazánkat, hogy midőn alkotmányunkat kivetkezteti elavult, sértő s káros intézeteiből, törvényinket javítsa, nemesítse – s mindenki sajátját bátorságba s tiszteletbe helyezze?

Stadium, 35. oldal (1833)

Anglia fokozatos kifejlődése révén tökéletes... Hogyan áll Magyarország, ahol annyi minden hátramaradt. Meg kell vizsgálni és össze kell hasonlítani a kettő mechanikáját és fokozatos kifejlődését – hogy Angliából a jót mindjárt befogadhatunk – nem pedig véres válság árán.

Napló, 721. oldal (1832. október 23)

Magyarország és a külföld

Mi a kapcsolat Magyarország és a külföld között? Van-e hasonlóság a mai és a Széchenyi korabeli dilemmák között? Tudom, hogy síkos talajra lépek. Kiáltóak az eltérések a kétféle történelmi helyzet között. Amikor történelmi analógiákkal példálózom, a magyar múlt nagy neveit idézem, nemcsak a hallgatók logikájához szólok, hanem szenvedélyes érzelmeket is ébresztek. Nem én vagyok az első, aki ezzel próbálkozom – megkockáztatom hát.

Szeretnék, amennyire csak lehetséges, a gazdasági kapcsolatokra koncentrálni, de ez nem valósítható meg teljesen, hiszen azok sok szálon összefonódnak a Magyarország és a külföld között fennálló politikai és jogi kapcsolatokkal.

Széchenyi, a realista, tudomásul vette, hogy országunk sokféle módon kapcsolódik a külföldhöz. Odafigyelt a behozatal és a kivitel alakulására; azt kívánta, hogy előnyösebb legyen a mi szempontunkból az export összetétele. Tisztában volt a vámok jelentőségével és szerette volna, ha azok kedvezőbben alakulnak.

Amint már említettem: kész volt tanulni a külföldi technikától. Ha tanulni kell, nincs helye a nemzeti hiúságnak; az elmaradt ország fia rá van szorulva a tudás importjára. Sokat utazott, és erre nem utolsósorban a külföldi minták követésének szándéka készítette.

Tanulni kell a külföldi példából

A szabadság még nem elég az előmenetelre, nagyobb civilisatióra, hanem ahhoz bizonyos vetélkedés is szükséges. Vetélkedés pedig csak úgy támothat, ha mások előmenetelinek, úgyszólván, képe szünet nélkül szemeink előtt lebeg. E szünet nélkül szemlélt jó példa nemzetek előhaladására ... mágusi erő...

Világ, 337. oldal (1831)

Politikai-közjogi értelemben a reformkor Magyarországa nem volt független, de gyarmat sem volt, ha a gyarmat kifejezést az angol vagy a spanyol gyarmatbirodalom kontextusában értelmezzük. A teljes nemzeti jogfosztottságot nagy távolság választja el a hiánytalan nemzeti önrendelkezéstől. Magyarország nem volt közel e távolság egyik végpontjához sem. Széchenyi, a reformer azt akarta, hogy továbblépünk ezen az úton a nagyobb önrendelkezés felé – de megfontoltan, óvatosan, kerülve a nagy felfordulást. Ebben a tekintetben is „gradualista” volt, hogy előadásom egy korábbi részének szóhasználatát idézzem. Széchenyi jó ideig azt érezte fő

feladatának, hogy az előremozdulást szorgalmazza, de egy idő után már mindinkább az kötötte le a gondolatait, hogy figyelmeztessen a szerinte túl radikális lépések veszélyeire.

Ma is megállapíthatjuk, hogy a teljes nemzeti jogfosztottság és a hiánytalan önrendelkezés közötti skálán nem vagyunk közel egyik végponthoz sem. Bizonyára sokkal közelebb vagyunk a nemzeti önrendelkezéshez, mint bármikor Széchenyi életében, de sok tekintetben – ki merem mondani a szót – most is *függünk* a külföldtől. Függenek és függni is fogunk, mert ez elkerülhetetlen a számunkra. A *teljes* függetlenség merő ábránd, meddő álmodozás. A hiú ábrándok kergetése fontos vonása annak a sokszínű képnek, amely Széchenyiben a magyar emberek nemzeti karakteréről kialakult. „... nincs tagadás – írta Széchenyi – hogy valahol több képzeleti tehetség, de egyszersmind több nyavalygó képzelet is létezzék, mint magát szünet nélküli álmokban hintázni szerető Hunniában”. Az álmodozást olyan vonásnak tartotta, amely nemhogy nem dicséretes, hanem ártalmas és veszélyes.

A *teljes* függetlenség megvalósíthatatlan volt akkor, és most is az. Viszont reális arra törekednünk, hogy a magyar jelen és jövő számára *előnyösebbé* váljanak a külfölddel összekötő szálak.

- Mozdítsuk elő, hogy jóval több legyen a hazai megtakarítás, és azt minél inkább hazai reálberuházásra használják fel. Akkor kevésbé leszünk rászorulva a külföldi tőke importjára. Erről már szoltam korábban, de itt újra ezzel kezdem, mert a nemzeti önrendelkezés szempontjából különleges fontossága van.

- Teremtsünk végre tartós fiskális egyensúlyt, és erősítsük más módon is a magyar állam ígéretei iránti bizalmat. Akkor is szükség lesz állami kötvények értékesítésére, és ennyiben fennmarad bizonyos fokú függés a külföldi kötvényvásárlóktól, végső soron a nemzetközi pénzüpiacoktól – de minél erősebb a bizalom a magyar kormány iránt, annál kevésbé kényelmetlen a függés, annál kisebb árat kell fizetni a kölcsönért, annál inkább semleges eszköze a magyar gazdasági fejlődésnek.

- Fejlődjék minél erőteljesebben a magyar export, összetétele legyen minél gazdaságosabb. Kis, nyersanyagokban szegény ország képtelen az autarkia; elkerülhetetlen a világkereskedelemtől való függés. Nem az segít igazán rajtunk, ha elhatározzuk, hogy minden áron magyar árut veszünk – ez súlyos veszteségeket okozhat a magyar fogyasztónak. A nemzeti önrendelkezést az szolgálja, ha előnyös módon illeszkedünk be a nemzetközi kereskedelembé. Széchenyi és kortársai ezt még csak félig értették meg, bár Ricardo, e gondolatmenet ősatya akkor már publikálta ezzel foglalkozó klasszikus művét. Ma már azonban jól ismertek és általánosan elfogadottak ezek a tanok. Közgazdász füllel rossz hallani, amikor demagóg módon – ahelyett, hogy örülnénk az EU-n belüli vámunióknak, a termelők versenyének és sokféle behozott termék alacsony árának – szidják az import okozta versenyt.

- Ne az import bürokratikus korlátozásával támogassuk a magyar termelést, hanem azzal, hogy előmozdítjuk versenyképességét minőség, költség és ár tekintetében, vonzóbbá tesszük mind a magyar, mind a külföldi vevő számára.

Négy szférát emeltem ki, ahol Magyarországtól – a magyar kormányzattól és a magyar üzleti élettől – függ, mennyire hasznosak magyar szempontból a külföldhöz kötődő gazdasági szálaink.

Magyarországot nem idegen hódítók kényszerítették arra, hogy nemzetközi szervezetekbe és ezzel együtt az őket alkotó államközösségekbe lépjen be, hanem önként kérelmezte felvételét. Mindegyik tagság egy-egy meghatározott dimenzióban szűkíti a nemzeti szuverenitást. Tagjai vagyunk a NATO-nak, és ezzel lemondunk a nemzeti önrendelkezés egyes jogairól katonai ügyekben. Az IMF egyik tagországa vagyunk, és ezzel lemondunk a nemzeti önrendelkezés egyes jogairól pénzügyekben. Folytathatnám a sort az ILO-val (munkaügy), a WHO-val (egészségügy), a WTO-val (világkereskedelem). Amiről ebben az előadásban leginkább beszélni akarok, az a tagságunk az Európai Unióban.

Önként léptünk be, népszavazás támogatta a belépési szándékot. És bármilyen bajokkal és gondokkal küszködik is az EU, és bármilyen feszültségek mutatkozzanak is a kapcsolatokban, nincs okunk megbánni ezt a lépést. Az áruk és a szolgáltatások, a munkaerő és a tőke szabad áramlása az Unió határain belül gazdaságilag előnyös a mi országunk számára. Nagy könnyebbséget jelent a magyarországi vállalkozóknak, hogy egy nagy térség nyílt meg a számukra, amelyben harmonizáltak a jogviszonyok, és amelyben teret hódíthatnak újításaikkal. És akkor még nem is szóltunk arról, hogy az új tagokat különleges kedvezményekkel támogatják a régiek. Igaz, tagdíjat kell fizetnünk, de az a pénz, amelyet nem kölcsönbe, hanem – mondjuk ki magyarul – ajándékképpen kapunk, sokkal több annál, mint amelyet mi fizetünk. Ne vágjunk mártírcot, mintha az EU áldozati bárányai lennénk, mert valójában kézzelfogható, igen jelentős anyagi haszonnal jár a tagság. (Mellesleg megjegyzem: sajnálatos, hogy a magyar lakosság számára nem ismertették meg könnyen érthető, jól áttekinthető módon az EU-tagság nagy gazdasági előnyeit.)

Nem tekintek kritika nélkül az Európai Unió intézményeinek működésére. A kérdés szakértői számos jogos bírálattal álltak már elő. Engem, életeményeim alapján különösen az zavar, ha az EU központi apparátusának működésében felfedezem a túlzott központosítás tüneteit. Vagy ha megjelenik a központi tervezés egyik jól ismert torzulása: kiragadnak egyetlen gazdasági mutatószámot, és szinte kizárólag akörül pörögnek. A megszorongatott gazdasági egység mindent megtesz azért, hogy ezt az egy mutatót teljesítse – akár azon az áron is, hogy egy sor más, ugyancsak fontos mutatószám szerint romlik a teljesítménye. A szocialista parancsgazdaságban ilyen „hétszentség-mutató” volt a „termelési érték”, azaz a termelés bruttó volumene; azt kellett mindenáron növelni. Az EU-ban ilyesféle bálvány-szerephez jut a „fiskális deficit”. Ennek előre rögzített mértékét nem szabad túllépni, még ha ez az egyoldalú törekvés a gazdaság egészét tekintve számos más ponton rontja is a gazdaság állapotát.

Ismétlem, jogosult a kritikus szemlélet. Ám célszerű lenne a bírálatot szerény hangon előadni. Még ha országunk teljesítménye kimagasló lenne, az sem jogosítana fel arroganciára – de, sajnos, mostanában nincs sok büszkélkednivalónk.

És most kanyarodjunk vissza Széchenyihez. Természetesen nem hasonlítható össze a múlt (azaz Magyarország viszonya a Habsburg-monarchiához) és a jelen (Magyarország viszonya az Európai Unióhoz), ami a viták politikai és gazdasági *tartalmát* illeti. De nyugodt lélekkel összehasonlítható a *vita stílusa*. Széchenyi minden tudását és befolyását latba vetette, hogy javítsa hazája pozícióját az akkori unión belül. Ám nem hasonlította sem a tatárok sátoztáborához, sem a török portához a bécsi udvart. Metternich kancelláriáját nem fitymálta azzal, hogy egy magyar kisbirtok igazgatását sem lehetne rábízni.

Széchenyi meg volt győződve arról, hogy higgadt, okos tárgyalásokkal lényeges engedményeket lehet elérni – többet, mint provokatív hangoskodással. Bármilyen briliáns elme volt is, nem hitte azt, hogy neki kell a Habsburg Birodalom, sőt egész Európa számára megmutatni a helyes utat. Már azzal is meg lett volna elégedve, ha honfitársai közül sokan, sokkal többen hallgatnak rá.

Az indulatok felszítása ellen

Ne értelmezzük túl szűken azt, amit az imént „stílusnak” neveztem. Itt a politika eszköztáráról van szó. Ahogy az idő haladt előre, Széchenyiben erősödött az aggodalom a hangzatos szövegek hangos, szerinte túl hangos, túl radikális hirdetése miatt. Tartott, kifejezetten félt a tömegindulatok felszításától. A demagógia és uszítás teljesen idegen volt ettől az érzékeny lelkű embertől. Széchenyi erős szavakat használ: a „szavak dagályitúl szédeltető magyarról” beszél. Azt a fajta politikust, akit ma populistának neveznénk – Széchenyi jellemzése szerint – „felkarolja ama roppant erő, tudniillik a népszerűség, s viszi és sodorja őt (...) azon ki nem gázolható

tévtutakba, melyekbe eddigelé minden féket szakasztott, szenvedelmait követő és az ész körébe vissza nem tért nép... okvetlen eljutott.”

Az igazi hazafiság

...Hunniát még eddig ismételten fényre magasítandja – – ha tanácskozásink közt több lesz a philosophia, mint a rabulismus, több a praxis, mint a theoria; képviselőink közt több a nemesen gondolkozó, mint a privilegiált ember, több a hazafi, mint a kormányfi vagy népfí...

Világ, 281. oldal (1831)

Mi értelme ezt emlegetni *ma*, 2012-ben? Akár igazolódtak Széchenyi félelmei, akár nem – adódik-e ebből bármiféle tanulság a számunkra, mai magyarok számára?

Attól tartok, hogy – persze józanul számba véve a kétféle történelmi helyzet lényeges különbségét – ma is nagy veszélyeket rejt magában a tömegindulat nacionalista hergelése. A budapesti utcán egy országgyűlési képviselő saját pártjának vezére jelenlétében nyilvánosan elégette az EU zászlaját. Ez a párt, a Jobbik, programjába vette, hogy amikor hatalomra kerül, kilép az Európai Unióból.

Gondoljuk át, milyen roppant nagy gazdasági kárt okozna országunknak az EU-ból való kilépés. Az ország külkereskedelmének nagy hányada már hozzáigazodott az európai piacok igényeihez. A vámkorlátok újbóli felállítása, a piacok tetemes hányadának elvesztése súlyos veszteségeket idézne elő. A kiválás a tőke (nemcsak a külföldi, de a magyar tőke) pánikjához és meneküléséhez vezetne. Könnyen bekövetkezhet a fiskális összeomlás, az államcsőd, elszabadulhat az infláció. És akkor még nem is szóltunk a politikai következményekről: az utazás, a külföldi munkavállalás újra felállított korlátairól, a külpolitikai elszigetelődésről. Magyarország számára nincs élet az európai nemzetek közösségén kívül.

Egy veszélyes helyzet létrejöttének esélyét a valószínűségszámítás fogalmi rendszerével szokás leírni. Senki sem állíthatja, hogy az előbb leírt katasztrófa bekövetkezésének nagy a valószínűsége. Inkább a kis valószínűségű események kategóriájába sorolnám – de nem tartom lehetetlennek. Az a párt, amely a kilépést szorgalmazza, már most a választók majdnem egyötödét tudhatja maga mögött. És itt, éppen ezen a ponton kell odafigyelnünk Széchenyi félelmeire. A nacionalista tömegindulatok drámai felerősödése olyan folyamat, amelyet nem biztos, hogy kézben tud tartani, idejében le tud fékezni az, aki a szenvedély felszítását megkezdi. Ma már matematikai modellekkel is leképezik az ilyesfajta „bűvészinás” jellegű társadalmi folyamatokat, amelyek lassan indulnak, és aztán egy ponton elkezdenek gyorsulni és még inkább gyorsulni, a végén pedig katasztrófa következik be. Nemcsak a modellek papirosán mutatható ez be, hanem félelmetes történelmi tapasztalatok is igazolják: létezik ilyen veszély.

Amint azt már a bevezető szavaimban hangsúlyoztam, nem szólok hozzá ahhoz, hogy az 1840-es évek nagy politikai vitáiban mikor volt Széchenyinek igaza és mikor azoknak, akik vele nem értettek egyet. Mindössze a következő állítást kockáztatnám meg. Az előbbi percekben a *jelenkorról* és *saját* aggodalmairól beszéltem, amelyeket – tudom – sokan osztanak. Biztos vagyok benne, hogy Széchenyi István, miután tájékozódott a jelen magyar állapotokról és most ott ül a hallgatóság soraiban, borús tekintettel, egyetértően rábólintana.

Széchenyi, az értelmiségi ember

Széchenyit nem akarom példaképként állítani a mai magyarok elé. Ő maga élénken tiltakozott volna az ellen, hogy az utcán a nevét skandálják; ismételten azt írta naplójába, hogy talán csak azért dicsőítik és emelik magasra, hogy onnét leejtsék. Az előadásra készülve újra meghallgattam a dalt, amelyet Cseh Tamás énekelt, és amelynek szövegét Bereményi Géza írta. Esdekelve kéri Széchenyit egy hang: ne fordítsa maga felé pisztolyát, ne süsse el – hogyan is lehetne majdan példaképpen odaállítani az utókor elé, ha az öngyilkosságot választja?

Mi nem akarunk öngyilkosságot elkövetni, tovább akarunk élni ebben az országban. A tette kész Széchenyi, aki itt ül most velünk a teremben, ezt írta *Naplójába*: „Szorgalmasan dolgozom – s önérzetesen – Ha lenyírják a szárnyamat – járok majd a lábamon; ha azokat is levágják, a kezemen járok; ha azokat is kitépik, – hasoncsúszok!”

Széchenyire úgy tekintek – és azt hiszem, sokan mások is, akik most ebben a teremben összegyűltek, ugyanezt érzik –, mint értelmiségi társunkra. Számunkra, értelmiségiek számára nem kötelező a magabiztosság. A kiváltságaink közé tartozik a gyötrődés, a belső viaskodás fényűzése. Széchenyi közülünk való volt, „lelki független ember”, hogy az ő szavait idézzem. Nekünk, sokkal kisebb méretre szabott értelmiségieknek lelki rokonunk a nagy Széchenyi, mert mentes a felületes nemzeti gögtől, mert vívódik benne a magyarság és az európaiság, mert félti a hazát a felelőtlen kalandorságtól, mert azt hirdette mindig, hogy uszító retorika helyett jól meggondolt okos tettekre van szükség.

Megjegyzések

Előadásomhoz sok segítséget kaptam kollégáktól és a kézirat első olvasóitól. Külön is szeretném kifejezni hálámat Pajkossy Gábornak (ELTE), a korszak kiváló kutatójának értékes és konstruktív tanácsaiért és a Széchenyi idézetek összeállításához adott hathatós és odaadó segítségéért. Köszönettel tartozom munkatársaimnak, Fancsovits Ritának és Gurzó Klárának közreműködésükért az idézetek kiválasztásában, valamint Reményi Andreának az előadás technikai előkészítéséért. Természetesen az előadás valamennyi anyagáért kizárólag a szerzőre hárul minden felelősség.

A Széchenyi életében megjelent művekből vett idézetek helyesírását a Széchenyi István válogatott művei (1991) gyakorlatát követve, Pajkossy Gábor segítségével, a maihoz közelítettük.

Az alábbi irodalomjegyzék Széchenyi műveinek felsorolásakor csak azokat a publikációkat tartalmazza, amelyekből az idézeteket közvetlenül kiemeltük; ezeknek a publikációknak a bibliográfiai adatait adja meg. Ezek a források többségükben nem régen kiadott válogatások vagy idézetgyűjtemények. A jegyzék nem közli Széchenyi eredeti publikációinak adatait. (Ezek természetesen visszakereshetők a számunkra forrásul szolgáló frissebb publikációkból.)

A „kiemelt” idézeteknél megadtuk az idézet helyét (az alábbi irodalomjegyzékben feltüntetett publikáció címét, és az oldalszámot, amelyen az idézet található). A szövegen belül szereplő idézeteknél nem adom meg a forrást; ezeket egy feljegyzés tekinti át, amelyet a szerző archívumában tárol. Az erre igényt tartó érdeklődők számára szívesen rendelkezésére bocsájtom a részletesebb forrásinformációkat.

A fentiekben leírt hivatkozási eljárást a következő meggondolás alapján alakítottam ki. Előadásom *nem* akadémiai igényekkel írott tudományos dolgozat, hanem széles hallgatói és olvasói körnek szánt, az előbeszéd stílusában megírt esszé; nyomtatott formában nem tudományos folyóiratban jelenik meg, hanem közéleti-irodalmi hetilapban. Ennek megfelelően nem kívántam az olvasót felesleges információkkal megterhelni.

A szerző e-mail címe: janos.kornai (at) uni-corvinus.hu

Felhasznált irodalom

Széchenyi István művei

(a mű eredeti megjelenési idejének sorrendjében)

Lovakrul (1828). Újra kiadta: Széchenyi Öregdiákok Baráti Társasága. (A kiadványon nem olvasható a kiadás helye és ideje.)

Hitel (1830). Budapest: Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 1984.

Világ (1831). Budapest: Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 1984.

Magyar Játékszínről (1832). Budapest: Állami Könyvterjesztő, 1983.

Stadium (1833). Budapest: Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 1984.

A Kelet népe (1841). Budapest: Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 1985.

„Garat” (1842). In: *Gróf Széchenyi István írói és hírlapi vitája Kossuth Lajossal*. Szerkesztette és bevezetéssel ellátta Viszota Gyula. I. köt. Budapest: Magyar Történelmi Társulat, 1927. 33–148. (E szöveget Széchenyi nem publikálta.)

„Adó” (1843). In: *Gróf Széchenyi István írói és hírlapi vitája Kossuth Lajossal*. Szerkesztette és bevezetéssel ellátta Vízota Gyula. I. köt. Budapest: Magyar Történelmi Társulat, 1927, 599–661.

Válogatások, gyűjtemények Széchenyi István műveiből

Napló. Válogatta, szerkesztette stb. Oltványi Ambrus, fordította Jékely Zoltán és Györffy Miklós. Budapest: Gondolat, 1978.

Széchenyi István válogatott művei. Válogatta és a szöveget gondozta Gergely András, Spira György és Sashegyi Oszkár. Budapest: Szépirodalmi Könyvkiadó, 1991.

Széchenyi István. Válogatta, a bevezetést és a jegyzeteket írta Gergely András. Budapest: Új Mandátum Könyvkiadó, 1998.

Széchenyi István keleti utazása 1818-1819. Válogatta Steinert Ágota, fordította Györffy Miklós. Budapest: Terebess Kiadó, 1999.

Gróf Széchenyi István minden írása. CD-ROM. Budapest: Logod Bt / Buday Miklós, 2001.

Más szerzők művei

Bojár Gábor (2012) „Nem leszünk gyarmat”, *Élet és Irodalom*, 2012. március 23, 7. oldal.

Chikán Attila (2011) „Verseny? Képesség?” Előadás a GKI Gazdaságkutató konferenciáján, Budapest, 2011. december 1.

Gergely András (1972) *Széchenyi eszmerendszerének kialakulása*. Budapest: Akadémiai Kiadó.

Gergely András (1987) *Egy nemzetet az emberiségnek*. Budapest: Magvető.

Gerő András (1991) „A modernitás konfliktusai és Széchenyi”, *Világosság*, 818-828.

GKI Gazdaságkutató Zrt. (2012) Előrejelzés 2012-re (2012/1. prognózis). 2012. március. Kézirat.

Hátori Balázs – Szabó Katalin (2010) „A gyenge hazai innovációs teljesítmény intézményi magyarázatához”, *Közgazdasági Szemle*, 2010. október, 876-897 oldal.

IMF (2011) Hungary Gross National Saving. <http://world-economic-outlook.findthebest.com/d/d/Hungary/Gross-national-savings>

Kornai János (2007) *Szocializmus, kapitalizmus, demokrácia és rendszerváltás*. Budapest: Akadémiai Kiadó.

Lackó Mihály (1977) *Széchenyi és Kossuth vitája*. Budapest: Gondolat.

Magyar Nemzeti Bank (2011) *Jelentés az infláció alakulásáról*. 2011. szeptember.

OECD (2012) <http://stats.oecd.org/index.aspx?queryid=559#>

Oplatka András (2005) *Széchenyi István*. Budapest: Osiris.

Origo (2010) A magyarok háromnegyedének nincs spórolt pénze. www.origo.hu/20100707-keves-magyar-takarit-meg

Pénzügykutató Intézet (2012) *A magyar gazdaság helyzete és kilátásai (2011-2012)*, Budapest: Pénzügykutató Intézet.

Poszler György (2011) „A hataloméhes bűvészinas végveszedelme”. In: Poszler György. *Az elszabadult hajóágyú*. Budapest: Magvető Kiadó.

Szekfü Gyula (1934 [1989]) *Három nemzedék és ami utána következik*. Budapest: Állami Könyvterjesztő.

Tao Yang, Dennis – Zhang, Junsen – Zhou, Shaojie (2011) „Why are saving rates so high in China”, *NBER Working papers*, No.16771, February 2011.